

ЎЗБЕК ТИЛИДА ИҚТИСОДГА ОИД АТАМАЛАРНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Қосимова Мафират Собировна
и.ф.д., профессор
E-mail: m.kasimova@tsue.uz

Шоира Джаббарова,
и.ф.н., доцент

Зияева Мухтасар Мансурджановна
и.ф.д., доцент

Аннотация: Ушбу мақолада илмий, илмий-оммабоп тарздаги атамаларнинг изоҳли луғати иқтисодиётнинг муайян соҳасига оид бўлишидан катъий назар, барча соҳа вакиллари учун тушунарли, турли тоифадаги китобхон фойдаланиши мақсад қилинган ва бунга алоҳида эътибор қаратилган.

Аннотация: В данной статье особое внимание уделено толковому словарю научных, научно-популярных терминов предназначенных для использования различными категориями читателей, независимо от того, относится ли оно к определенному сектору экономики или нет.

Abstract: In this article, special attention is paid to the explanatory dictionary of scientific, popular scientific terms intended for use by various categories of readers, regardless of whether it relates to a certain sector of the economy or not.

Калит сўзлар: илмий, илмий оммабоп услуб, иқтисодиётга оид, қўлланмалар, илмий адабиёт, атамалардан фойдаланиш, илмий асар, асарнинг тури, терминларнинг моҳияти.

Юртимизда таълим тизимини ислох, этишнинг асосий вазифаларидан бири - бу тизимни ўқув адабиётлари билан таъминлашни такомиллаштиришдан иборат. Айнан мана шуни ҳисобга олган ҳолда иқтисодий адабиётларни ёзишга бўлган эътибор ўзгарди. Илмий, илмий-оммабоп услубда бўладими, албатта, асарларнинг ёзилиш тартибига, тили, услубига алоҳида эътибор қаратилди. Аммо шундай бўлса-да, ўзбек тилида иқтисодиётга оид сўзларнинг изоҳи ифодаланган қўлланмалар етарли эмаслигини кўриш мумкин. Ёки баъзи иқтисодий асарлар эса ўзининг мураккаблиги, асосан, илмий услубда ёзилганлиги билан фойдаланувчига етарли даражада мураккаблик туғдирмоқда. Бундай илмий адабиётлар деярли бошқа соҳа мутахассислари учун қийинчилик туғдиради. Бу мураккаблик иқтисоднинг ҳар бир тармоғини ўзлаштиришга тўсқинлик қилиши табиий. Шунингдек, атамалардан фойдаланиш ҳам баъзи адабиётларда асар учун камчиликларни юзага келтиради.

Иқтисодий адабиётлардан, одатда, соҳа мутахассислари фойдаланишади. Улар айнан иқтисодчиларга мўлжалланганлиги учун мураккаб, илмий услубда ва шунингдек, изоҳсиз атамалар берилганлиги сабабли, бошқа фойдаланувчининг

етарли даражада билим олишига тўсқинлик қилади. Шунинг учун ҳам иқтисодиётнинг ҳар бир соҳасини ўз ичига қараб оладиган атамаларнинг изоҳли луғатини тайёрлаш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Атамаларни изоҳли луғатини таёрлаш жараёнида албатта илмий адабиётларни, интернет сайтлари ва бошқа манбаларни чуқур ўрганган ҳолда, ҳар бир иқтисодий адабиётларнинг камчилиги, ютуғи, керакли қирралари, атамаларнинг қўлланилиши, уларнинг изоҳига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Атамаларнинг изоҳларидаги фарқли жиҳатларини эса юртимиздаги таниқли иқтисодиёт фанининг етук академик ва профессор олимларини фикрини ўрганган ҳолда баён қилиш мақсадга мувофиқ бўлади. Уларни ёритиб беришда бошқа давлатларнинг адабиётлари ҳам асос вазифасини ўтай олишини назардан қочирмаслигимиз керак. Келажакда ёзиладиган адабиётларга эътибор билан ёндашиш, қўлланиладиган замонавий атамалар, бошқа тиллардан кириб келадиган атамаларнинг изоҳини кўрсатиш, илмий-оммабоп услубда ёзишга аҳамият қаратиш даркор.

Барча тур илмий адабиётлардаги каби иқтисодга тааллуқли билимлар илмийликка асосланган ва факт-далилларга таянган ҳолда берилади. Шундай экан, иқтисодга оид асарларда ҳар бир тушунча, асарнинг тури, мақсад, вазифасига кўра берилади. Янги терминларнинг қўлланилиши, маъноси тўғрисида тузилган иқтисодий луғатлар эса иқтисодга оид терминларнинг моҳиятини чуқурроқ англашга ёрдам беради.

Иқтисод кўп тармоқли соҳа ҳисобланади. Яратилажак иқтисодий атамалар луғатлари ҳам айнан унинг тармоқларини ўз ичига қамраб олган ҳолда илмий, илмий-оммабоп, ўқув адабиётлари сифатида яратилиши лозим. Соҳа кенг тармоғига кўра бу тур атамалар луғатини қуйидагиларга бўлиш мумкин:

1. Макро ва микроиқтисодиёт;
2. Молия кредит;
3. Саноат иқтисодиёти;
4. Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиёти;
5. Эконометрика ва статистика;
6. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит;
7. Менежмент;
8. Маркетинг;
9. Жаҳон иқтисодиёти;
10. Минтақавий иқтисодиёт;
11. Демография ва меҳнат иқтисодиёти.

Бу тармоқларни инобатга олган ҳолда атамалар изоҳли луғатини шакллантириш албатта осон кечмайди. Бу тармоқларга оид атамалар бошқа фан тармоқларида ҳам учраши мумкин. Масалан, география, иқтисодий география, мамлакатлари географияси, математика ва бошқа фанлар шулар жумласидандир.

Иқтисодий атамалар луғатини шакллантиришда фикрлар тарқоқ бўлмайди. Атамалар маъносини очиб беришда кетма-кетликка таянилади. Мантиқий боғлиқликка эътибор қаратиш даркор. Шунда улар соҳа мутахассислари учунгина эмас, балки иқтисодиётдан бошқа соҳа вакиллари учун ҳам тушунарли бўлади. Шунинг учун ҳам бу фанга оид атамаларни ҳам илмий, ҳам таҳририй жиҳатдан пухталиги иқтисодий билимларни ривожлантиришда катта аҳамиятга эгадир. Бундан

ташқари атамаларнинг омма нутқида кўпроқ қўлланадиган муқобили муаллиф томонидан эътиборга олиниб, ҳам илмий, ҳам илмий-оммабоп тарзда берилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Яъни, уларнинг изохи, моҳиятидан келиб чиққан ҳолда кенгроқ, омма учун тушунарли ҳолатда баён этилиши аҳамиятлироқдир.

Илмий, илмий-оммабоп тарзда тайёрланган атамаларнинг изоҳли луғатини тайёрлашда унинг иқтисодиётнинг муайян соҳасига оид бўлишидан катъий назар, барча соҳа вакиллари учун тушунарли бўлиши, оммага мўлжалланиши мақсадлироқ. Лекин, янги ахборот бўлмаса у амалда муваффақият қозона олмайди, аммо маълум бўлган маълумотларнинг камлиги ҳам аниқ фактик ахборотларни қабул қилишни қийинлаштиради.

Шунинг учун ҳам терминологиянинг ривожланиши, бойиш йўллари ҳар хил: бошқа тиллардан сўз олиш; янги сўз яшаш, айрим грамматик категорияларнинг лексиколашуви, сўз бирикмасининг семантик бир бутун ҳолга келиб қолиши ва бошқалар.¹ Иқтисодга оид терминларнинг асосий кисми бозор иқтисодиётига оид чет сўзлардир. Масалан, маркетинг, менежмент, кредит, бизнес, бухгалтерия, лизинг, инвестиция, акция, аудит, менежмент, бизнес, маркетинг, рейтинг, инвестиция, вексел, кредит, рендит, регресс, поритет ва бошқалар.

Умуман, термин билим ёки фаолиятнинг махсус соҳасига доир тушунчани ифодаловчи сўз ва сўз бирикмаси. Умумхалқ тилига муайян терминологик тизим орқали ўтади, бинобарин, терминлар ва умумистеъмолдаги сўзлар бир-бирини тўлдирадиган лексик бирликлардир.² Айнан иқтисодий терминларда ҳам услубий бетарафлик, аниклик ва соҳага тегишлилик мавжуд.

Зеро, иқтисодий терминлар иқтисодий лексиканинг асосий кисмларидан бири бўлиб, иқтисодчи мутахассислар томонидан яратилади. Уларнинг қўлланилиши махсус терминологик луғат тузиш жараёнида назорат қилиб борилади. Уларнинг аниқлиги ва катъийлашиши соҳани қай даражада эгаллаганлигини кўрсатиб туради.

Иқтисодчи мутахассисларнинг ҳар бир иқтисодга оид тушунчани ифода этувчи терминларни, ушбу соҳадан бохабар кишилар учун тушунарли бўлишини таъминлаши лозим. Мутахассис бўлмаган киши тушунарсиз сўзларга дуч келса, матн моҳиятини ўқиб олиши қийинлашади. Шунинг учун ҳам иқтисодий терминлар изоҳли луғатининг борлиги мақсадга мувофиқдир.

Бугунги кунда иқтисодиётга оид ишлатиладиган терминлар хорижий тилдан кириб келаётган терминлар сифатида қўлланилади. Илмий-иқтисодий адабиётларда ҳам асосан хорижий тилдан кириб келаётган терминларни учратиш мумкин. Уларнинг таржима қилмасдан тўғридан тўғри фойдаланиш тилимизда урфга айланиб бормоқда. Асосан инглиз тилидаги атамаларни инсонларни онгини жалб қилиш мақсадида реклама тарзида фойдаланиш кенг тус олмоқда. Бу инглиз тилидан кириб келган атамаларнинг таржимаси йўқ дегани эмас. Шунинг учун ҳам, терминларга кўйилган талаблардан бири тушунчани ифодалашдаги аниқликдир. Хусусан, иқтисодий терминларда айнан мана шундай хусусият бўлиб, ўз катламга оид ёки хорижий тилдан ўзлашган бўладими, албатта, атама моҳиятини аниқ очиб бериши керак.

Аммо чет эллардан кириб келаётган терминлар қўлланилишига кўра бир -

¹Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. - Т.: 2002. 4-ж. - Б. 396.

²Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. - Т.: 2002. 4-ж. - Б. 396.

биридан фарқ қилади. Бири кенгроқ доирада қўлланилса, бири тор доирада ишлатилади. Яъни, кундалик турмушимизда бизда «маркет» эмас, балки «бозор» сўзи қўлланилади. Бу барча учун тушунарли.

Маълумки, ўзлашган терминлар ўзбек тилида сезиларли миқдорни ташкил қилади. Уларни қисқа вақт ичида ўз қатламга оид сўзлар билан алмаштириш айрим қийинчиликларни туғдиради. Албатта, бунда ўзлашган терминларни умуман ўзгартириш керак эмас демоқчи эмасмиз. Аммо терминлар моҳияти тула талабга жавоб берса алмаштирилгани маъқул. Масалан: фирма – корхона, тадбиркорлик – бизнес, бозор – маркет, банкнотлар - банк билетлари, бронза вексел - сохта вексел ва ҳ.к.

Хорижий тилдан кириб келаётган терминларни иқтисодий атамаларнинг изоҳли луғатида қўллаш жараёнида албатта уларнинг моҳиятига чуқурроқ ёндашиш талаб этилади. Шунингдек, ўз қатламдаги муқобили билан бир қаторда берилса, фойдаланувчи маълумотни мукамал ўзлаштира олиш имкониятига эга бўлади. Масалан: муниципал (махаллий) бозор.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, хорижий тилга оид терминлар изоҳли луғатда қўлланилар экан, маъноси изохланади, зарур ўринларда муқобили қавс ичида берилади.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисод - бу келажак. Уни урганиш, кирраларини бартарф этиш мақсад экан, шубҳасиз, нашр этиладиган ҳар бир иқтисодий адабиётнинг ўрни бекиёс. Илмий, илмий-оммабоп ёки дарслик бўладими, албатта, қўйилган талабларга таяниб, ёшларнинг дунёкарашидан келиб чиққан ҳолда ёзиш зарурлигини алоҳида эътироф этиш лозим. Шунингдек, иқтисоднинг ҳар бир тармоғида ёзиладиган адабиёт моҳиятига ҳам чуқурроқ ёндашиш зарур. Тўғри, иқтисод - бу мураккаб соҳа. Асосан илмий жиҳатдан ёндашилади. Аммо илмийлик билан бирга оммабоплик ҳам соҳа сирларини очиб беришда асос вазифасини уташи лозим. Шундагина фойдаланувчи ўзига керакли маълумотга эга бўлади ва албатта иқтисод соҳасининг ривожига ҳиссасини қўша олади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бичик С.В. Словарь экономических терминов Справочник / С.В. Бичик. – Минск: Вышэйшая школа, 2009.
2. Иқтисодиётга оид атамалар ва тушунчалар изоҳли луғати. Тошкент “Фан” 2004 йил.
3. Иқтисодий атамалар ва иш юритиш. Тошкент 2005.
4. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. - Т.: 2002. 4-ж.
5. <http://list-of-lit.ru/slovar/slovar-terminov.htm>
6. <https://socialeconom.academic.ru/2882/>